

Elena TROHIN

ANALIZA CONVERSAȚIEI – UN MELANGE DISCIPLINAR

(Perspective teoretice
asupra analizei
conversației)

Începând cu anii '70 ai secolului al XX-lea, în lingvistică se observă un interes deosebit pentru analiza conversației. Conversația (și alte forme ale interacțiunii verbale, inclusiv comunicarea în camere de *chat*) devine obiectul investigației sistematice. Faptul acesta nu înseamnă că ea a fost neglijată până atunci. Ca dovadă sunt „moralisții” La Rochefoucauld și Montaigne, al căror punct de vedere este esențial *etic* și *estetic* și a căror perspectivă asupra lucrurilor este *normativă*, urmărind, înainte de toate, „inocularea” regulilor artei conversației. În zilele noastre perspectiva devine pur *descriptivă*, scopul fiind de a se observa cu multă atenție, pe baza unei colecții de probe înregistrate, cum iau naștere conversațiile.

Analiza conversației, transdisciplinară la originea ei, are legături directe cu psihologia socială și interacționistă, cu microsociologia, cu sociologia cognitivă și cu cea lingvistică, cu filozofia limbajului etc. Acest *melange* disciplinar a fost divizat în patru mari tipuri de studii ce au influențat analiza conversației:

- psihologice și psihiatrice
- entosociologice
- lingvistice
- filozofice.

Interacționalismul în psihologie este reprezentat de școala Palo Alto, constituită dintr-un grup de cercetători ale căror demersuri teoretice, epistemologice și metodologice se

construiesc în jurul operei lui Bateson. Munca acestui grup a avut un obiectiv terapeutic: tratarea „cazurilor” (cum ar fi: copiii schizofrenici, disfuncțiile relațiilor conjugale etc.), pornind de la o abordare sistemică. Ideea de bază constând în aceea că problemele ce afectează individul rezultă dintr-un proces de „cauzalitate circulară”¹, dintr-o disfuncție a sistemului relațional global în care acest individ este prins, și că tratamentul trebuie să acționeze asupra transformării acestui sistem global („double bind”).² Drept urmare, savanții au extrapolat ideea potrivit căreia comportamentele patologice ar trebui să fie raportate nu numai la disfuncționalitatea individului, ci și la disfuncționalitatea sistemului în care este „prins” individul, de exemplu, familia. Așadar, ar trebui tratat, în primul rând, sistemul. De ce este importantă intervenția psihologilor în studiul conversației? Disfuncțiile sistemului relațional global atinge și conversația individului. Anume psihologii au fost cei care au elaborat sistemul de transcriere a conversațiilor.

Ca reacție împotriva concepției lui N. Chomsky asupra limbajului, D. Hymes își expune propriile opinii, fondând *etnografia discursului*³. Pentru el a ști să comunici nu înseamnă, cum susține Chomsky, a fi capabil să generezi și să interpretezi un număr infinit de fraze bine construite, ci a avea în vedere condițiile utilizării adecvate a posibilităților oferite de către limbă. Competența lingvistică ar trebui deci îmbogățită, combinându-se cunoștințele lingvistice cu cele socioculturale. În acest sens, profesorul E. Coșeriu introduce noțiunea de *competență expresivă* (capacitatea de a elabora discursul)⁴, iar C. Kerbrat-Orecchioni folosește noțiunea de *competență comunicativă*, definită drept ansamblu de aptitudini care permit subiectului vorbitor să comunice eficient în situații culturale specifice⁵. Copilul chomskyan este, în viziunea lui Hymes, un „monstru”, sortit morții rapide, fiindcă e incapabil

să utilizeze la momentul potrivit, într-un cadru potrivit fraze impecabile din punct de vedere gramatical⁶.

Doar posedând competență comunicativă și lingvistică (sau elocutională), individul poate „supraviețui” în societate.

Termenul de **etnometodologie**, propus de către H. Garfinkel, după modelul **etnobotanicii** și altor **etnoștiințe**, are următorul sens: descrierea *metodelor* pe care le aplică membrii unei societăți. Normele care reglementează comportamentele sociale sunt, în parte, preexistente, fiind reactualizate în permanență de practica cotidiană, într-o mișcare fără sfârșit ce reflectă construcția interactivă a ordinii sociale. Demersul etnometodologic este, cel puțin teoretic, aplicabil în toate domeniile de activitate socială.

Pentru etnometodologi obiectivul analizei conversaționale este descrierea derulării conversației în situații cotidiene naturale. Modelul etnometodologic de analiză a conversației, propus de către H. Sacks, E. Schegloff și G. Jefferson, „are ca punct de plecare observarea felului în care participanții înșiși produc și interpretează conversația, ca formă de interacțiune socială”⁷.

Ceea ce îi interesează pe etnometodologi în cadrul analizei conversaționale este „tehnologia conversației”⁸, asigurarea alternanței rolurilor, repararea eventualelor greșeli ale schimbului comunicativ, stabilirea temelor, inițierea și încheierea schimbului comunicațional etc. Această tehnologie poate fi reconstruită, plecându-se de la observații minuțioase asupra eșantioanelor înregistrate.

Pot fi menționate aici lucrările de sociolingvistică ale cercetătorilor W. Labov⁹, J. Fisher¹⁰, S. Ervin-Tripp¹¹ și mai ales lucrările lui E. Goffman¹². Intuiția, observațiile perspicace și sugestiile teoretice ale lui E. Goffman au stimulat și au alimentat abundent studiile privind comunicarea în viața cotidiană.

Chiar dacă conversația este, înainte de toate, „obiectul” limbajului, rămâne inexplicabil faptul că lingvistica nu s-a interesat de analiza ei decât foarte târziu și sub presiunea investigațiilor făcute în afara „frontierelor” ei. Prin anii ‘80 ai secolului trecut, lingvistica încearcă să recupereze, în acest sens, timpul pierdut. Privite din această perspectivă, elementele teoretice trebuie să fie puse în întregime în slujba observării faptelor propriu-zise de limbă, prioritate având *discursul oral* și *dialogat*, considerat ca „formă primordială de realizare a limbajului”¹³.

Numeroase lucrări, având ca obiect de studiu conversația autentică, au arătat că interpretarea enunțurilor depinde, în majoritatea cazurilor, de poziția lor în cadrul diverselor secvențe de acțiuni. S-a observat că interpretarea unui act discursiv depinde, în mare măsură, de poziția pe care o ocupă el în interiorul secvenței conversaționale. Spre exemplu, un enunț de tipul *hello* este o formă de salut atunci când deschide o conversație, însă desemnează o formă de răspuns la salut atunci când apare în calitate de reacție la primul enunț. Prin urmare, el va avea o interpretare diferită în funcție de poziția secvențială pe care o ocupă. Nici capacitatea de implicare secvențială a enunțului nu este echivalentă în cele două cazuri: în primul, enunțul „proiectează” o acțiune pe care interlocutorul este invitat s-o efectueze (salut în replică), iar în cel de-al doilea – închide secvența conversațională.

Analiza conversației a demonstrat importanța **perechilor de adiacență** în actul interacțiunilor, cum ar fi: *întrebare – răspuns*, *salut – salut* etc. Spre deosebire de perspectiva pragmatică, în analiza conversației actele de limbaj sunt examinate în funcție de apartenența lor la perechea de adiacență.

Cercetările conversației au vizat ansamblul acțiunilor care pot fi realizate în actul conversației (secvențe complementare, acuzații etc.) și au

demonstrat importanța **organizării preferențiale** a replicilor. În dependență de tipul de acțiune efectuată în cursul intervenției precedente, unele replici vor fi preferate altora. Atunci când o replică este preferată, ea apare, de regulă, chiar la începutul intervenției, iar în cazul contrar ea este decalată spre sfârșitul intervenției ori în poziția imediat următoare. Organizarea preferențială influențează primul constituent al perechii de adiacență. Aceasta se poate vedea la formularea atenuată a acuzațiilor (sau criticilor) în scopul anticipării unui posibil refuz din partea interlocutorului¹⁴.

Cercetările au vizat una din caracteristicile fundamentale ale conversației – intervențiile succesive ale co-participanților. S-au propus principii de succesiune secvențială la nivelul intervențiilor, care explică faptul că trecerea de la o intervenție la alta se realizează, în conversațiile obișnuite, printr-o suprapunere minimă între cele două intervenții și prin absența pauzelor lungi. Intervențiile interlocutorului nu sunt întâmplătoare și se supun unor reguli bine determinate. Procedura de acces la cuvânt, care în opinia noastră este asemuitoare celei juridice (iată de ce am ales termenul *procedura*), permite locutorului, angajat într-o intervenție, nu numai să-și selecteze conlocutorul următor, ci să și influențeze acțiunile posibile ale acestuia. Și totuși structura perechilor de adiacență este tributară sistemului de organizare a intervențiilor care funcționează la nivelul schimbului conversațional concret. Cu ajutorul acestei structuri devine posibilă, credem, gestionarea raportului între intervenția în curs și cea următoare. Anume ea ne sugerează că, de exemplu, la o întrebare nu se răspunde cu o altă întrebare.

O serie de lucrări dau preferință studierii situațiilor formale sau instituționale (lecții, dezbateri, interviuri, comunicarea prin Internet). În cadrul lor regulile conform cărora intervențiile se atribuie locutorilor sunt guvernate

și modificate de anumite convenții prestabilite¹⁵.

Studiile asupra conversației întreprinse în ultimii ani se ocupă de descrierea și analiza secvențelor legate de **organizarea globală** a acesteia. Secvențele inițiale și finale constituie, în acest sens, un „teren” de cercetare fundamental, scoțând în evidență aspecte structurale din cele mai importante. Posibilitatea de a iniția și a termina o conversație exploatează în mod complex existența perechilor de adiacență¹⁶.

Prezentă în orișice filozofie de tip reflexiv, analiza lingvistică a fost practică sistematic de cea mai mare parte a filozofilor englezi din prima jumătate a secolului al XX-lea. Acești gânditori se supra-numeau ei înșiși drept „filozofi ai limbajului”, numindu-și cercetările **filozofie analitică**. Dezvoltând o serie de idei ale logicienilor neopozitiviști, cum ar fi R. Carnap, și inspirându-se, mai cu seamă, din lucrările lui G.E. Moore, B. Russel și L. Wittgenstein, analiticii susțin că cea mai mare parte a scrierilor filozofice sunt profunde pentru că au folosit inadecvat limbajul. Pretinsele „probleme filozofice”, zic ei, își vor pierde din importanță îndată ce vor fi supuse unei analize serioase termenii în care ele au fost expuse.

L. Wittgenstein relevă caracterul fundamental al **utilizării** limbajului. El accentuează ideea de diversitate a utilizării acestuia în limbă. Lucrările lui au influențat scrierile lui J. Austin și J. Searle. În investigațiile sale filozofice, L. Wittgenstein pune accentul pe importanța utilizării cuvântului în context pragmatic. Nu este vorba numai despre folosirea cuvântului în fraze, ci, mai ales, despre utilizarea frazelor în situații concrete. Expresia folosită de Wittgenstein pentru a desemna circumstanțele complexe în care mesajul prinde viață este cea de „joc al limbajului” (*Sprachspiel*), adică o „formă de viață”. Jocurile limbajului sunt, în opinia lui Wittgenstein, la fel de variate ca și formele de viață și

la fel de prolifică ca și inventivitatea umană¹⁷.

Ideea că sensul unei entități lingvistice stă în „jocurile” pe care aceasta le autorizează a fost sistematizată de J. Austin¹⁸, urmat de americanul J. Searle¹⁹, în cadrul unei teorii a *actelor de limbaj* inerente utilizării unui enunț, acte susceptibile de clasificări riguroase.

Analiza conversației a lărgit domeniul tradițional al lingvisticii prin studii detaliate ale diferitelor niveluri de organizare a conversației, perechilor de adiacență, sistemului de intervenții verbale, organizării globale și tematice a conversației etc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

¹ Kerbrat-Orecchioni C., *La Conversation*, Paris, Seuil, 1996, p. 12.

² Pentru detalii vezi, de exemplu, Willig C., *Discourse analysis. // Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* / edited by J.A. Smith – London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2003, p. 159, 184.

³ Хаймс Д. Х., *Этнография речи*. // Новое в лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 42-96.

⁴ Coșeriu E., *Lección de lingvistică generală*, Chișinău, ARC, 2000, p. 235.

⁵ Kerbrat-Orecchioni C., *L'énonciation: de la subjectivité dans le langage*, Ed. 4, Paris, Armand Colin, 1999, p. 23

⁶ Хаймс Д. Х., *op. cit.*, p. 52.

⁷ Ionescu-Ruxăndoiu L., *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Ed. a 2-a (revăzută), București, ALL EDUCATIONAL, 1999, p. 43.

⁸ Kerbrat-Orecchioni C., *op. cit.*, p. 16.

⁹ Vezi Лабов У., *Исследование языка в его социальном контексте*. // Новое в лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 96-182; Лабов У., *О механизме языковых изменений* // Новое в

лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 199-229 sau Лабов У., *Отражение социальных процессов в языковых структурах* // Новое в лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 320-336.

¹⁰ Фишер Дж. Л., *Синтаксис и социальная структура* // Новое в лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 397-422.

¹¹ Эрвин-Трипп С.М., *Язык. Тема. Слушатель. Анализ взаимодействия*. // Новое в лингвистике, Москва, Прогресс, 1975, с. 336-363.

¹² Apud Hatch E., *Discourse and language education*, Ed. a 2-a, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, *passim*.

¹³ Kerbrat-Orecchioni C., *La Conversation*, Paris, Seuil, 1996, pag. 16.

¹⁴ Despre acțiunile conversaționale vezi, de exemplu, Гордон Д., Лакофф Дж., *Постулаты речевого общения*. // Новое в зарубежной лингвистике, Москва, Прогресс, 1985, вып. 16, с. 276-302.

¹⁵ Vezi Clyne M., *Discourse in cross-linguistic and cross-cultural contexts*. // *Concise encyclopedia of pragmatics*. / Edited by J. Mey, Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, Elsevier, 1998, p. 244-251, Hatch E., *op. cit.* sau Ionescu-Ruxăndoiu L., *op. cit.*

¹⁶ Vezi, de exemplu, Slama-Cazacu T., *Psiholingvistica o știință a comunicării*, București, ALL, 1999 sau Ionescu-Ruxăndoiu L., *op. cit.*

¹⁷ Pentru detalii vezi Wittgenstein L., *Caietul albastru*, București, Humanitas, 1993, *passim*.

¹⁸ Vezi Austin J. L., *How to do things with words*, Cambridge, Harvard University Press, 1975, 188 p. sau Austin J. L., *Performative – Constative* // The philosophy of language. / Edited by J. Searle, London, Oxford University Press, 1971, p. 13-23.

¹⁹ Vezi Searle J.R., *What is a speech act? // The philosophy of language*. / edited by J. Searle, London, Oxford University Press, 1971, p. 39-54.